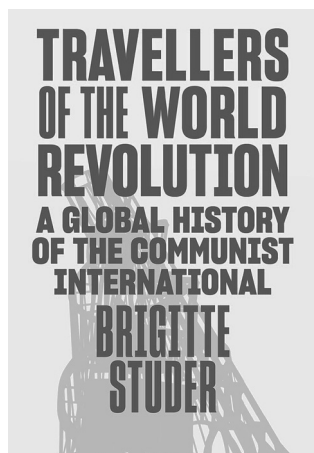

Kominterne no cita skatpunkta

Recenzija par grāmatu: Brigitte Studer.
The Travellers of the World Revolution.
A Global History of the Communist International.
London 2023. 496 p.
ISBN 978-1839-768-01-9

Guna Zariņa, *Mg. hist.*

Komunistiskā Internacionāle jeb Kominterne bija starptautiska organizācija, kas apvienoja dažādās valstīs darbojošās komunistiskās partijas, lai propagandētu komunisma ideoloģiju un veicinātu vispasaules revolūciju. Visu tās pastāvēšanas laiku Kominterne atradās tiešā Krievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas kontrolē. Organizācijas darbības laiks aptver visu starpkaru periodu – tā tika izveidota Krievijas pilsoņu kara laikā 1919. gadā un likvidēta 1943. gadā, Otrā pasaules kara laikā mainoties Padomju Savienības ārpolitikas stratēģijai. Starpkaru periodā izveidotais komunistisko partiju un to satelītororganizāciju tīkls radīja globālu komunistisku kustību, kas arī pēc organizācijas likvidācijas deva placdarmu Padomju Savienības ārpolitisko mērķu realizēšanai. Līdz ar to Kominternes nospiedums 20. gadsimta vēsturē ir nenoliedzams.

Kominterne viennozīmīgi ir izaicinošs izpētes objekts tās kompleksā rakstura dēļ.¹ Būtiska robežšķirtne organizācijas izpētē bija Padomju Savienības sabrukums 1991. gadā, jo tikai pēc tā publiski kļuva pieejami Kominternes dokumenti, kas glabājas Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvā Maskavā. Līdz šim organizācijas izpētē ir dominējusi politiskās vēstures pieeja, proti, īpaša uzmanība veltīta Maskavā bāzētajām Kominternes centrālajām struktūrām un to attiecībām ar konkrētām komunistu partijām.² Jaatzīmē arī tādi pētniecības virzieni kā Kominternes darbinieku likteņi Lielā terora laikā 1937.–1938. gadā.³ Tomēr apkopojošu pētījumu par organizācijas vēsturi ir salīdzinoši maz.⁴ Pēdējā desmitgadē transnacionālās un globālās vēstures pieeju attīstība sekmējusi arī jaunu jautājumu izpēti Kominternes vēsturē, piemēram, organizācijas propagandētās idejas antikoloniālisma, rasisma un citu ideju kopumu kontekstā.⁵ Līdz ar to pilnvērtīga Kominternes vēstures pētniecība ir

aizsākusies tikai pēdējās desmitgadēs un tas ir samērā jauns pētniecības virziens.

2023. gadā angļu valodā publicētās monogrāfijas *The Travellers of the World Revolution. A Global History of the Communist International*⁶ autore ir Bernes Universitātes emeritētā profesore, prominentā vēsturniece Brigitte Študere (*Brigitte Studer*). Lai gan vēsturnieces pētījumi skar plašu 20. gadsimta sociālās un politiskās vēstures tematu loku, viena no zinātniskajām interesēm saistīta ar starpkaru komunisma, konkrētāk, Kominternes, vēsturi.⁷

Pievēršoties apskatāmajai monogrāfijai, jāuzsver, ka Kominternes vēstures analizē vēsturniece ir izvēlējusies oriģinālu pieeju. Iepretim līdz šim tēmas historiogrāfijā dominējošajam politiskās vēstures naratīvam autore izvēlējusies sociālās vēstures prizmu. Autore analizē Kominterni kā darba vietu, izvēloties šādu temata izklāsta pieeju: pirmkārt, tiek analizēti starpkaru komunisma kontekstā būtiski vēstures notikumi, kā, piemēram, Kominternes II kongress 1920. gada vasarā, Lielais terors Padomju Savienībā 1937.–1938. gadā, Spānijas pilsoņu karš 1936.–1939. gadā. Otrkārt, tiek izvēlēti vairāki nozīmīgi ģeogrāfiski saskarsmes punkti Eiropā un Āzijā, kuri attiecīgajā laikā bijuši būtiski Kominternes darbībā. Piemēram, Berlīne gan kā Kominternes Eiropas citadele Veimāras republikas laikā, gan kā neatgriezenisku pārmaiņu centrs pēc 1933. gada, kad Vācijā pie varas nāca Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija, kā arī vairākas Ķīnas pilsētas – Guandžou, Uhaņa, Šanhaja – kā atslēgpunkti Kominternes darbībai Āzijā. Treškārt, iepriekš minēto notikumu un vietu vēsture tiek stāstīta ar aktoru centrētu pieeju. Proti, analizējot Kominterni kā darba vietu, autore pievērsusies dažāda ranga darbinieku (monogrāfijā minēti ap 320) – profesionālu revolucionāru un citu pietuvinātu personu – darba dzīvei, atklājot viņu politisko uzskatu evolūciju, lomu un nozīmi

būtiskos starpkaru perioda notikumos, likteni represiju kontekstā. Vienlaikus vēsturniece filigrāni ilustrē šo cilvēku ikdienas darba un personīgās dzīves apstākļus.

Pētījums balstīts daudzveidīgā avotu un literatūras klāstā. Autore analizējusi vērienīgu apjomu nepublicēto avotu, kas glabājas Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvā, Šveices Federālajā arhīvā, Nacionālajā arhīvā Parīzē un citviet. Kominterne kā pārrobežu organizācija, kurai bija raksturīga hierarhiska atskaitīšanās augstākām organizācijas struktūrām ilgāk nekā 20 gadu garumā, ir atstājusi apjomīgu dokumentāro mantojumu. Kominternei, pēc vēsturnieces vārdiem – “atskaišu ražošanas mašīnai” (*report-production machine*⁸), pārsvarā raksturīgi dažāda veida lietvedības dokumenti, no kuriem būtisku daļu veido arī organizācijas darbinieku personīgās lietas, kuru veidošanas prakses atšķirās no citur pieņemtajām. Proti, Kominternes darbinieku personīgās lietās atrodami ne tikai dokumenti, kurus kāds lietvedis veidojis un apkopojis par attiecīgo darbinieku, bet arī autobiogrāfijas, kurās to autori reflektē par darba un personīgo dzīvi, savu lomu organizācijā u. tml. Lai gan pētniecībā izmantotajam piesardzīgi, šādi avoti ļauj lietvedības dokumentu musturī iesaistīties arī kādam cilvēcīgam, emocionālam aspektam, kas ļauj pietuvoties tam, ko patiesībā nozīmēja strādāt šādā organizācijā. Vienlaikus monogrāfijā plaši izmantoti arī publicētie avoti un zinātniskā literatūra.

Lai gan Šveices vēsturnieces apjomīgais pētījums ļautu izvērst detalizētu analīzi par ikkatru darba nodaļu, tālāk dots ieskats dažos autores analizētos jautājumos, kuri sniedz jaunu perspektīvu vai pat fundamentāli jaunas zināšanas organizācijas vēsturē.

Pirmkārt, aktoru centrētā pieeja temata izklāstā pilnveido izpratni par Kominternes politisko vēsturi. Lai gan monogrāfijā analizētie notikumi un vietas ir jau atrodamas

historiogrāfijā, indivīdu pieredzes sniedz detalizētāku apstākļu un parādību kopumu, kas ļauj pilnīgāk izprast šo notikumu nozīmi un jēgu. Piemēram, Kominternes biroja izveide, darbība un likvidācija Taškentā 20. gadu sākumā tiek skaidrota caur nozīmīgā indiešu komunistu M. N. Roja (*Manabendra Nath Roy*, 1887–1954) pieredzi, savukārt Berlīnē bāzēto komunistu liktenis 1933. gadā un pēc tā tiek ilustrēts ar organizācijas dažāda ranga darbinieku pieredzi, tostarp ar slavenā vācu komunistu Vilhelma Mincenberga (*Wilhelm Münzenberg*, 1889–1940) piedzīvoto.

Otrkārt, monogrāfija sniedz fundamentāli jaunas zināšanas par to, ko individuālā līmenī nozīmē būt profesionālam revolucionāram. Kominterne saviem darbiniekiem prasīja absolūtu, bezierunu lojalitāti. Ņemot vērā organizācijas pārrobežu raksturu, tās darbinieki regulāri mainīja apmešanās vietu un pat valsti, ievērojot stingru konspirāciju. Slepība bija jāievēro ne tikai ceļojot, bet arī pastāvīgi uzturoties kādā vietā, tas nenovēršami ietekmēja organizācijas darbinieku privāto dzīvi. Lielākajai daļai monogrāfijā apskatīto personu jebkāda veida privātās dzīves aspekti bija pakārtoti darbam, visbiežāk abām dzīves jomām, simbiotiski dzīvojot Kominternes aparātā. Piemēram, amerikāņu izcelsmes franču komunistu Čārlzs Frānsiss Filips (*Charles Francis Phillips*, 1895–1989) 1919. gadā no Meksikas bija ieradies Eiropā. Pirms došanās uz Kominternes kongresu 1920. gada vasarā, viņš pavadīja nedēļu Berlīnē, kur iepazinās ar vācu komunistu Hildi Krāmeri (*Hilde Kramer*, 1900–1974). Abu starpā uzplauka dēka, kas turpinājās arī nākamās vizītes laikā Berlīnē, un, kā savās atmiņās norādījis komunistu, starp citām jaunapgūtām lietām sieviete viņam diezgan labi iemācījusi vācu valodu.⁹ Turklāt vēlāk H. Krāmere apprecējās ar citu Berlīnē satiktu komunistu – Edvardu Ficdžeraldu (*Edward Fitzgerald*, 1902–1966).

Treškārt, autore izvēlētā transnacionālās vēstures pieeja, neieslēdzoties ģeogrāfiski un idejiski nacionālās robežās, ļauj izprast Kominternē nodarbināto darba kosmopolitiskos aspektus. Liela daļa organizācijas darbinieku profesionālās gaitas bija sākuši mītnes valsts komunistu organizācijās. Lai gan darbības mērķis un taktika bija transnacionāla, tomēr ikdienas darbs bija lokāls, tas bāzējās ģeogrāfiski ierobežotā telpā. Līdz ar darba uzsākšanu Kominternes aparātā komunistiem vajadzēja pamest savu iepriekšējo darba vidi un uzsākt darbu kosmopolitiskā, multilingvālā vidē, kura turklāt bieži mainījās. Piemēram, šveiciešu komunistu Zigfrīds Bamaters (*Siegfried Bamatter*, 1892–1966) pirms darba Kominternes Rietumeiropas sekretariātā Berlīnē vairākus mazkvalificētus darbus strādāja Šveicē, Francijā un Anglijā, vienlaikus apgūstot vietējās valodas. Savu politisko karjeru viņš sāka, izveidojot komunistu jaunatnes organizāciju, vēlāk kļūstot par Komunistiskās jaunatnes internacionāles sekretariāta locekli, savukārt pēc darba jaunatnes organizācijā viņš 1925. gadā kļuva par Kominternes Organizatoriskā departamenta darbinieku. Lai gan 20. gadsimta 20. gados viņa pastāvīgā uzturēšanās vieta bija Maskavā, viņš regulāri tika sūtīts strādāt uz citām valstīm, piemēram, uz Ķīnu, Franciju, Beļģiju, Angliju, Luksemburgu, Nīderlandi un Amerikas Savienotajām Valstīm.¹⁰

Vienlaikus jāvērs uzmanība arī uz dažiem monogrāfijas trūkumiem. Lai gan aktoru centrētā pieeja ir oriģināla un kopumā piemērota Kominternes sociālās vēstures portreta atainojumam, monogrāfijā izmantotie piemēri, drīzāk dažbrīd to pārmērīgais daudzums ne vienmēr palīdz lasītājam uztvert autorei galveno vēstījumu. Tāpat jāatzīmē, ka, lai gan arī transnacionālās vēstures pieeja ne tikai monogrāfijā, bet arī kopumā Kominternes pētniecībā ir kļuvusi par vērā ņemamu virzienu, pilnībā

ignorēt nacionālos aspektus nevar. Proti, Kominternes pētniecībā nevar ignorēt tās darbības apstākļus, jo, piemēram, Eiropas austrumos, kur pēc Pirmā pasaules kara bija izveidojusies virkne nacionālu valstu, komunistisko partiju darba vide bija nacionāla. Jāuzsver, ka Kominterne nedarbojās ārpus laika un telpas, tā vai citādi organizācija mijiedarbojās ar attiecīgās valsts pārvaldes sistēmu.

Pirms recenzijas noslēguma vārdiem jāatzīmē, ka, lai gan monogrāfijā Latvija kā viens no Kominternes darbības apvidiem nav analizēts, tomēr viens latvietis – Vilhelms Knoriņš (1890–1938) – darbā ir pieminēts.¹¹ Lai gan V. Knoriņa darbība nav plašāk analizēta, Kominternes aparātā viņš bija nozīmīga figūra, piemēram, no 1928. līdz 1935. gadam vadīja tās Viduseiropas un Polijas–Baltijas landessekretariātu.¹² V. Knoriņš viennozīmīgi bija viens no Padomju Savienības elites pārstāvjiem; viņš

ieņēma arī citus svarīgus amatus, piemēram, no 1926. līdz 1927. gadam vadīja Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas Aģitācijas un propagandas nodaļu, 1927.–1928. gadā bija Baltkrievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas sekretārs, no 1932. līdz 1937. gadam bija Sarkanās profesūras partijas vēstures institūta direktors.¹³

Kopumā vēsturnieces B. Študerēs monogrāfijai ir fundamentāls pienesums Kominternes historiogrāfijā. Autores plašais, daudzveidīgais un multilingvālais izmantoto avotu un literatūras klāsts ir ļāvis uzrakstīt visaptverošu organizācijas sociālo vēsturi. Ņemot vērā Kominternes plašo ģeogrāfiskās un sociālpolitiskās darbības telpu, kā arī nenoliedzamo mijiedarbību ar dažādām starpkaru perioda sabiedrības grupām, tā ir izzinoša lasāmviela ne tikai akadēmiskām aprindām, bet arī jebkuram vēstures interesentam.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Vairāk par Kominternes historiogrāfiju un tās pētniecības problēmām skatīt: STEPHEN ANTHONY SMITH. Issues in Comintern Historiography. In: STEPHEN ANTHONY SMITH (ed.). *The Oxford Handbook of the History of Communism*. Oxford 2014, pp. 195–202.
- ² Piemēram, MIKHAIL NARINSKY, JÜRGEN ROJAHN. Centre and Periphery: The History of the Comintern in the Light of New Documents. Amsterdam 1996; ANTONIO ELORZA, MARTA BIZCARRONDO. Queridos camaradas: La Internacional Comunista y España, 1919–1939. Barcelona 2006.
- ³ Piemēram, WILLIAM CHASE. Enemies Within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934–1939. New Haven 2001; FRIDRIKH IGOREVICH FIRSOV. Firsov, Fridrikh Igorevich (2003). Dimitrov, the Comintern and Stalinist Repression. In: BARRY MCLOUGHLIN, KEVIN MCDERMOTT. Stalin's Terror: High Politics and Mass Repression in the Soviet Union. New York 2003, pp. 56–81.
- ⁴ Piemēram, KEVIN MCDERMOTT, JEREMY AGNEW. The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin. Basingstoke 1996; PIERRE BROUÉ. Histoire de l'Internationale communiste. Paris 1997.
- ⁵ Piemēram, SILVIO PONS. The Global Revolution: A History of International Communism, 1917–1991. Oxford 2014; BRIGITTE STUDER. The Transnational World of the Cominternians. Basingstoke 2015.
- ⁶ Monogrāfija pirmo reizi publicēta vācu valodā 2020. gadā. BRIGITTE STUDER. *Reisende der Weltrevolution Eine Globalgeschichte der Kommunistischen Internationale*. Berlin 2020.

- ⁷ Vēsturnieces B. Študeris publikāciju saraksts pieejams: https://www.hist.unibe.ch/unibe/portal/fak_historisch/dga/hist/content/e11168/e44569/e46013/e489201/pane489208/e489209/AktuelleListederPublikationen_2022_ger.pdf (skatīts 25.04.2024.).
- ⁸ BRIGITTE STUDER. *The Travellers of the World Revolution. A Global History of the Communist International*. London 2023, p. 33.
- ⁹ *Ibidem*, p. 48.
- ¹⁰ *Ibidem*, pp. 132–133.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 129.
- ¹² VITĀLIJS ŠALDA. Maskavas latviešu elite 20. gs. 20.–30. gados. In: JURIS GOLDMANIS (sast.). *Latvieši PSRS varas virsotnēs. Ilūzijas un traģēdija: 20. gadsimta 20.–30. gadi*. Rīga 2013, 40. lpp.; A. RŪJENIETIS. Komunists, zinātnieks, cīnītājs. Atzīmējot V. Knoriņa 80. dzimšanas dienu. In: *Rīgas Balss*, 29.08.1970., 2. lpp.
- ¹³ Vairāk par V. Knoriņu skatīt: VITĀLIJS ŠALDA. Maskavas latviešu elite 20. gs. 20.–30. gados, 67.–69. lpp.; Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta veidotā literatūras nozares virtuālo resursu krātuve literatura.lv, šķirklis “Vilhelms Vilis Knoriņš”. Pieejams: <https://www.literatura.lv/personas/vilhelms-vilis-knorins> (skatīts 08.10.2024.).